

Справедливість і відповідальність у сучасній родині

Дорошко І.І., кандидат психологічних наук, доцент

У статті розкриваються актуальні питання, що постають у площині родинного виховання. Ключові моменти на рівні сімейних відносин, ухвалення вибору і прийняття стратегій визначаються процесами глобалізації. Людина сучасного суспільства втрачає спосіб існування у прямих і особистісних зв'язках, відбуваються зміни на рівні моральних та ціннісних норм.

Ключові слова: глобалізація, сім'я, моральні норми.

Актуальність проблеми. Інтеграція глобалізаційних процесів і сімейних відносин висуває на перший план комплексну та динамічну взаємодію між економікою, національними державами, транснаціональними інститутами, враховуючи постійний потік інформації та нові концепції схожості сімей, територій, моральних норм. Наприклад, як корпорації перекладають свою діяльність із заходу на інші частини світу, так і перебудовуються владні відносини в даний час. Економічна і політична влада вже не просто зосереджені в одній або двох областях у світі. Замість цього, влада все частіше асоціюється з декількома місцями, і навіть, зі зрушеннями між локаціями. Іншими словами, влада стала децентралізованою і може бути розсіяною в різних місцях, окремих особах, групах. Це аналітичне обговорення, що в першу чергу фокусується на обмежених одиницях аналізу, таких як "родина", "держава" в ізоляції застаріло. У попередніх статтях ми розглядали питання про вплив глобалізації та глобалізаційних процесів як на світ у цілому, так і на родину, на міжособистісні стосунки в сім'ї, на родинне виховання. Ми досліджували зв'язки глобалізації та родини, вони не є рівними у вивченні суспільних відносин. Замість того, щоб розуміти такі сучасні явища як глобалізація, нам необхідно вивчити взаємодію між суб'єктами на макро і мікрорівнях, а також безліч змін, які можуть мати результати цих інтерфейсів.

Аналіз останніх джерел і публікацій свідчить про те, що людина сучасного суспільства втрачає спосіб існування у прямих і особистісних зв'язках, відбуваються зміни на рівні моральних та ціннісних норм. Сімейна політика та родинне виховання мають тенденції змінюватись залежно від контексту і часу, просторових характеристик.

Мета статті - дослідити питання відповідальності та справедливості у площині родинного виховання. Справедливість та відповідальність – це моральні якості особистості, вони не мають нічого загального з реальністю матеріальних речей.

Виклад основного матеріалу. Відповідальність можна віднести до числа найбільш складних за змістом понять у вивченні психології, філософії, педагогіки. У рамках теорії моральної свідомості існують гіпотези про природу відповідальності. Одна із гіпотез, яку висунув К.Хелкман, про виокремлення трьох фаз формування відповідальності:

1. автономна суб'єктивна відповідальність;
2. відповідальність як соціальний обов'язок;
3. відповідальність, яка має в своїй основі принципи моралі.

Наступна гіпотеза (типологія) – Ф.Хайдера. Вона заснована на концепції приписування (атрибуції) відповідальності за власні дії та дії, відносно до оточуючих. Ф.Хайдер визначив рівні атрибуції відповідальності, їх п'ять: 1. асоціація; 2. причинність; 3. передбачуваність; 4. навмисність; 5. виправдання.

Ф.Хайдер характеризує рівні у такий спосіб:

1. асоціація – особистість відповідає за результат, який має відношення до цієї особистості;
2. причинність – особистість відповідальна, навіть, тоді коли результативність не прогнозована;
3. передбачуваність – відповідальність за будь-які передбачувані наслідки дій;

4. навмисність – відповідальність, на кшталт того, що особистість планувала навмисно здійснити;

5. виправдання – відповідальність за дії особистості розподіляється з іншими.

Питаннями соціальної відповідальності займався К.Муздибаєв. Соціальну відповідальність він визначав як якість. Якість характеризує соціальну типовість особистості. К.Муздибаєв розглядає соціальну відповідальність, маючи на увазі схильність особистості дотримуватись у поведінці загальноприйнятих соціальних норм у суспільстві, виконувати рольові зобов'язання. Відчуженість від соціальних норм значно впливає на соціальну відповідальність, тобто її послаблює. К.Муздибаєв виокремлює наступні вектори розвитку відповідальності:

1. від колективної до індивідуальної (вектор індивідуалізації за теорією Ж.П'яже). У соціальному середовищі за діяння окремої особистості відповідає не група, а він сам;

2. від зовнішньої до внутрішньої, свідомої особистісної відповідальності (вектор спірітуалізації відповідальності за теорією Ж.П'яже), перехід від зовнішнього до внутрішнього контролю поведінки;

3. від ретроспективного плану до перспективного – відповідальність не тільки за минуле, але за майбутнє у діях особистості. Особистість намагається прогнозувати результати своїх досягнень, докладає зусиль у досягненні позитивних результатів;

4. відповідальність та термін дії – розглядається динаміка людських стосунків у хронотопах суспільства.

У дослідженнях щодо природи відповідальності необхідно виділити гіпотезу Є.Дорофєєва. Він додає ще один вектор розвитку відповідальності, а саме, розвиток індивідуальної відповідальності за певну кількість людей.

Форми прийняття відповідальності мають такі форми вираження: 1. характеристика за стосунками у групі; 2. відповідно до діяльнісних ознак групи (мета, результат, процес). Відповідальність на рівні групових

відносин поділяється: 1. на рівні групових норм (як результат минулих стосунків); 2. бажання змінити норми, традиції, стосунки (майбутнє); 3. на рівні реального стану групи (теперішнє). Особистість має нести відповідальність за себе, за референтну групу, за членів групи. Є.Дорофєєв створює модель групової відповідальності. Модель передбачає три рівні, саме: 1. час (минуле, теперішнє, майбутнє); 2. характеристики (діяльність, стосунки); 3. суб'єкт (за себе, за членів групи, за групу у цілому).

Цю модель, зазначає В.Дружинін, необхідно розширити. Він пропонує додати ще один рівень, - перед ким несе відповідальність та чи інша особистість (перед собою, перед іншими, перед групою).

Модель групової відповідальності знаходить практичне пояснення у площині сімейних стосунків. Член сім'ї може нести відповідальність за інших окремих членів родини. Це можуть бути – жінка, чоловік, діти, або сім'я у цілому. Функціональні обов'язки голови родини передбачають відповідальність за теперішнє, минуле та майбутнє сім'ї у цілому. В.Дружинін, підкреслює, що роль голови сімейства – це завжди відповідальність за інших (за соціальну групу), а не просто окремих близьких людей [1].

Важливим здобутком у філософській думці є визначення К.Ясперса. Він підкреслював, що реалізація себе, об'єктивація змісту можливі тоді, коли навколо дитини присутня субстанція цілого. Якщо навколо особистості, присутня субстанція цілого, тоді виховання буде мати глибоку, міцну форму [3, с.286].

Відомо, що у нашій свідомості існують елементи, які знаходяться у певному зв'язку. Що мається на увазі – минуле, теперішнє і майбутнє. Теперішнє – це той пункт, завдяки якому ми споглядаємо на минуле і майбутнє. Чим є минуле і теперішнє?

Поточна сегментація “сім'ї”, яка домінувала протягом 1980-х у різних сімейних формах, змінила об'єднане поняття сім'ї. Розпізнавання множинних сімейних конфігурацій має зруйноване поняття монолітної

“природної” сімейної форми. Ця тенденція супроводжується повільним погіршенням патріархальної основи сім’ї. Раніше, у традиційній моделі сім’ї, модель “годувальник - домогосподарка” можна уявити у вигляді пірамідальної структури влади, де рішення приймалися від батька до матері, а потім на рівні дітей. Сім’ю можна представити як централізовану ієрархію взаємовідносин. На думку деяких науковців, сьгоднішні сім’ї можна уявити як децентралізовані мережі відносин, де процес прийняття рішень набуває поширення у всіх напрямках. Відданість, тепер, не зосереджується лише на добробуті сім’ї, цей процес урізноманітнюється іншими аспектами і спеціалізується на рівні групових процесів. Іншими словами, молоді люди можуть ідентифікувати себе з поняттям “тисячолітнє покоління”, в той час як літні люди можуть бути “бєбібумерами”, “традиціоналістами”. У цій моделі, індивідуальна відданість не завжди пов’язана з сімейними відносинами, а замість цього розподіляється серед різноманітних груп. Порівняємо, як за минулих часів Г.Спенсер описував модель сімейних відносин [8].

На думку Г.Спенсера, при тих різних ступенях свободи, котрими повинні користуватися жінки на рівні з чоловіками до одруження, слід сказати, що і після одруження, жінки по справедливості повинні користуватися всім, що тільки не терпить необхідної перешкоди від сімейних відносин, тобто повинні користуватися правом фізичної недоторканості, правом власності, як заробленої, так і отриманої в подарунок або за заповітом, правом свободи переконання і слова.

Отже, наприклад, по відношенню до власності можна стверджувати, що там, де чоловік виключно відповідальний за сім’ю, – власність, яка повинна була б належати дружині, по справедливості повинна бути в його руках і в його користуванні. По-іншому, дружина буде мати право користуватися своєю власністю або доходом виключно для своєї власної користі і відмовиться розподіляти дохід на спільне господарство. Лише, в тому випадку, коли дружина в однаковій мірі з чоловіком відповідальна за

підтримку сім'ї – справедливо, щоб вона оволодівала таким же необмеженим правом власності. Але, з іншого боку, ми не можемо сказати, що відповідальність була спільною. Дійсно, але ж, при визначенні рівних прав власності, на перший погляд здається, що кожний з обох однаково повинен утримувати іншого і дітей. Але це відкидається існуванням з однієї сторони тяжких зобов'язань відсутніх з іншої сторони. Тут, очевидно, неможливо застосувати що-небудь, окрім компромісу. Динаміка компромісних рішень залежить від обставин.

Компроміс, очевидно, продиктований справедливістю, полягає в тому, що влада матері переважає в ранньому віці, а влада батька пізніше. Материнська природа краще пристосована до потреб підростаючого покоління, ніж батьківська. Для пристосування дітей, особливо хлопчиків, батько може вважатися кращим керівником. Але несправедливим і невігідним у будь-який період розвитку дитини є виключення влади одного дорослого владою іншого [4].

Філософський дискурс А.Шопенгауера у площині чеснот справедливості дає нам можливість розширяти уявлення про моральні норми особистості. А.Шопенгауер пише: “Як це не дивно з першого погляду, у всякому разі справедливість, як справжня, вільна чеснота має свій початок в співчутті. Якщо ж, тим не менш, кому-небудь цей ґрунт здавався бідним, щоб тільки в ньому мала можливість укорінюватися ця велика, дійсно справжня кардинальна чеснота, той нехай згадає, в якій малій мірі зустрічається серед людей справжня, добровільна, безкорислива та нічим не прикрашена справедливість: адже остання завжди є лише у вигляді несподіваного виключення і до свого нижчого сорту, справедливості, заснованого на простій розсудливості, відноситься по якості і кількості, як золото до міді” [7, с.212].

Отже, як пише Ернст Тугендтгат, треба “визнати просту реальність”. Але це не просто “біологічна” реальність, а радше “ангажована”. П.Рикер писав про обурення: “Наше перше входження у сферу права хіба ж не

визначається вигуком: “Це несправедливо!” Але йдеться не про скривджені емоції дитини, навпаки, це “холодна”, навіть наукова оцінка реальності активіста прав людини, для якої неважливо вперше ми входимо в сферу права чи вдруге, – наше знання несправедливості не може стати її виправданням [5, с.11]. Справедливість – це найчастіше те, чого бракує, а несправедливість – те, що панує, й люди мають більш ясне бачення того, чого бракує їхнім стосункам, аніж того, яким чином ті стосунки правильно організувати [6].

Відповідальність, що існує від природи, представлена тільки одним прикладом (одним єдиним достовірним) батьківської відповідальності та характеризується такими якостями:

1. батьківська відповідальність не залежить від попередньої згоди;
2. безстрокова;
3. батьківська відповідальність – тотальна.

Відповідальність батьків у родині – є справою кожного члена сімейства. Її об’єктом є одиничні, тілесно пов’язані, незмінно ідентифіковані відносно особистості, хоча і незрілі індивіди (діти). Батьківська відповідальність ґрунтується на основі безпосереднього співжиття (враховуючи ступінь бажання), внаслідок якого з’являються на світ діти у поєднанні з їх повною несамоствійністю.

Підґрунтям відповідальності, взагалі, є відповідальність людини за людину. Виокремлює особистість те, що тільки вона володіє відповідальністю. Нести відповідальність за іншу особу належить життєвому світові людини, так само, як особистість, взагалі, здатна до відповідальності. Г.Йонас у своїй роботі вдається до порівнянь, а саме: так, як особистість володіє мовою, так і відповідальність необхідно внести у визначення особистості. У цьому сенсі, повинність, певним чином, знаходиться у бутті будь-якої живої істоти. Буття особистості, його казуально заряджена суб’єктивна якість передбачає і несе в собі обов’язок у формі зовнішньої відповідальності.

Існують якості, в яких сутність відповідальності знаходить найбільш повне вираження: 1. тотальність; 2. безперервність; 3. майбутнє.

Перша якість – тотальність. В якому сенсі вживається дане поняття? Існуючі види відповідальності охоплюють у цілому буття їх об'єктів, від початкової форми існування до вищих інтересів.

Г.Йонас підкреслює, що батьківська відповідальність виступає генетичним джерелом схильним до відповідальності. Батьківська відповідальність є архетипом будь-якої відповідальності взагалі (і за часовими характеристиками і по суті). Предметом вищезазначеної відповідальності є дитина з усіма можливостями, а не тільки безпосередніми потребами.

Відповідальність батьків починається від моменту фізичного існування до найвищих інтересів, від безпеки до повноти буття, від відповідної поведінки до щастя [2, с. 186].

Тотальний вид відповідальності певним чином пов'язаний з державною відповідальністю. Г.Йонас вдається до визначення аналогії між почуттями батьківської відповідальності та державної відповідальності. Але, ми намагаємось визначити відповідальність батьків у площині родинного виховання. Тому, розширювати коло зазначеної проблематики плануємо у подальших здобутках нашого дослідження. Тотальний вид відповідальності виражається з боку обумовленості у суб'єкті. Суб'єктивними умовами є: усвідомлення цілісної картини життєдіяльності відносно до дитини, безпосереднє споглядання тотальної нужди щодо піклування над дитиною; і мимовільна любов – від народження дитини до поступового формування її особистості. Від мимовільної любові до усвідомленої, персональної любові батьків до суб'єкта неповторної індивідуальності.

Г.Йонас вказує на те, що неможна нести відповідальність за того, кого не любиш. Так, можна очікувати, що особистість сконцентрує свої дії навколо почуття любові. Особистість буде намагатись виробити почуття

любові, ніж буде виконувати обов'язок, і буде вільний від схильності його виконувати.

Сутність відповідальності знаходить найбільш повне вираження у “тотальності”. Але із “тотальності” виникають інші моделі відповідальності – “безперервність” і “майбутнє”. Безперервність витікає із тотальної природи відповідальності, а саме, дія цієї відповідальності не повинна перериватися. Батьківська відповідальність не може дозволити собі великих свят, тому, що розвиток підростаючого покоління постійно прогресує і набирає обертів (на рівні нових потреб та інтерфейсів). Г.Йонас підкреслює, що безперервність існування є найважливішою ознакою, ніж визначення потреби, на яку орієнтуються суб'єкти відповідальності у кожному окремому випадку їх актуалізації. Приватна відповідальність обмежена не тільки певним одиничним аспектом, але і одиничним темпоральним відрізком існування. Відповідальність за життя виходить за рамки безпосереднього теперішнього життя – “тут і тепер” через майбутнє.

Ми підійшли до характеристики третьої моделі відповідальності батьків – це майбутнє. Со-причетним предметом будь-якого акту батьківської відповідальності є майбутнє всієї екзистенції об'єкта за межами безпосереднього впливу відповідальності. Безпосередньо, майбутнє знаходиться у сфері компетентного передбачення подій. Батьківська відповідальність, за визначенням Г.Йонаса, – моральний додаток до онтологічної конституції нашого буття в темпоральних характеристиках [2, с.194].

На рівні сімейних відносин, ухвалення вибору і прийняття стратегій повністю визначаються процесами глобалізації і, обернено впливають на них. Ця структура версії глобального простору і ролі сім'ї у ньому, дозволяє нам зрозуміти глобалізацію як економічну, політичну, соціальну силу. Глобалізація надає прискорений темп і нові контексти, у яких сім'ї повинні приймати рішення і робити це наполегливо. Тим не менш, важливо підкреслити, що контекст глобалізації, який супроводжується постійним

рухом, не означає однобічний еволюційний розвиток. Він зачіпає сім'ю в систематичному порядку, а натомість, цей розвиток впливає на сім'ї на рівні моральних та ціннісних норм.

Так, все більше жінок приймають на себе відповідальність за сімейний бюджет. Наприклад, в Японії 70% з 2,5 мільйонів людей, які почали працювати на пів ставки з 1995 року – жінки. Сьогодні 25% з цих жінок є основними годувальниками у своїх сім'ях.

Оскільки все більше жінок приймають на себе відповідальність за сімейний бюджет, виникають нові питання навколо життєздатності родинних моделей, побудованих на залежності жінок від чоловіків. Існує багато емпіричних даних по всьому світу, про те, що економічні відносини між чоловіками і жінками змінюються, так як і шлюбні зв'язки. Все частіше ці шлюбні зв'язки слабнуть, результатом цього є сімейний розпад і збільшується кількість сімей, очолюваних жінками. Крім того, тоді як жінки стають економічно незалежними і ідеологічно мають право, можливість піклуватися про себе, традиційні форми шлюбу стають все менш привабливими. На Заході, наприклад: збільшення громадянських шлюбів і народження позашлюбних дітей. Багато жінок, якщо у них є можливість, приймають рішення не обирати життя де вони будуть залежними і будуть мати зобов'язання перед іншими, мається на увазі патріархальна модель сім'ї. Замість цього жінки активно намагаються створити нові моделі сімейного життя і відносини в ньому [8].

Глобалізація також мала серйозні наслідки для чоловіків. У той час, як їх сила була підірвана в результаті втрати робочих місць та заробітної плати, ілюзія того, що годувальником (провайдером) повинен бути споконвічно чоловік, розсіюється. Чоловіки все частіше змушені покладатися на жінок в своїх сім'ях, на їх економічну підтримку. Це призвело до руйнації сімейних відносин, до перебудови сімейного життя. Чоловіки стали виконувати більше домашніх обов'язків. Але, це не є нормою. Велика кількість чоловіків відреагувала з ворожістю і образою на

те, що вони сприймають цей факт на рівні порушення їх правових відносин. У деяких районах світу, близькосхідних і латиноамериканських країнах, цих чоловіків підтримують у подоланні страхів і гніву, за допомогою зростання національного заклику до відновлення “традиційного” порядку.

Висновки. Важливо підкреслити, що контекст глобалізації, який супроводжується постійним рухом, не означає односторонній еволюційний розвиток. Він зачіпає сім’ю в систематичному порядку, а натомість, цей розвиток впливає на сім’ї на рівні моральних та ціннісних норм.

Література

1. Дружинин В. Психология семьи. – М.: КСП, 1996. – 160 с.
2. Йонас Г. Принцип ответственности. Опыт этики для технологической цивилизации / Г.Йонас; [пер. с нем. И.Маханькова]. – М.: Айрис-пресс, 2004. – 480 с.
3. Скотний В. Філософія освіти: екзистенція ірраціонального в раціональному / В.Скотний. – Дрогобич: Вимір, 2004. – 348 с.
4. Спенсер Г. Основания этики / Г.Спенсер. – С.-Пб.: Акцион. Печатного дела <<Издатель>>, 1899. – 265 с.
5. Філософія прав людини / [Ш.Госепта, Г.Ломана]. – К.: Ніка-Центр, 2008. – 320 с. – (Серія <<Зміна парадигми>>; Вип. 13).
6. Філософія: Світ людини. Курс лекцій: Навч. посібник / В.Табачковський, М.Булатов, Н.Хамітов та ін. – К.: Либідь, 2004. – 432 с.
7. Шопенгауэр А. Свобода воли и нравственность / А.Шопенгауэр [общ. ред. А.Гусейнов, А.Скрипник]. – М.: Республика, 1992. – 448 с. – (Библиотека этической мысли).
8. Trask B. Globalization and Families / B. Trask. – L.: Dordrecht Heidelberg, 2010. – 220 p.

Справедливость и ответственность в современной семье Дорошко И.И.

В статье раскрываются актуальные вопросы, которые возникают в плоскости семейного воспитания. Ключевые моменты на уровне семейных отношений, принятия решений и принятия стратегий определяются процессами глобализации. Человек современного общества теряет способ существования в прямых и личностных связях, происходят изменения на уровне моральных и ценностных норм.

Ключевые слова: глобализация, семья, моральные нормы.

Appropriateness and Responsibility in modern family Dorozhko I.I.

The article describes the current issues facing the plane family education. Key points on the level of family relations, making the choice and adopting strategies determined globalization processes. Person of modern society lose the way of existence in direct and personal connections, it take place changes at the level of moral values and norms.

Key words: globalization, family, moral values.